

KLÁŠTER KLARISEK A OLOMOUCKÁ ARCHITEKTURA DRUHÉ POLOVINY 18. STOLETÍ

Jiří Kroupa

Přihlížející slavnostního vjezdu biskupa a Ferdinanda Julia kardinála Troyera z Troyersteinu (1745–1758) do Olomouce si asi neuvědomovali, že se ocitají na prahu změn, jež hluboce zasáhnou biskupské město. V době Troyerova biskupství totiž pozvolna končila velká epocha olomouckého městského vrcholného baroka konce 17. století a první poloviny 18. století. Milan Togner nedávno velmi pěkně poukázal na to, že v olomouckém prostředí byla v oblasti malby „*jakákoli významnější realizace druhé poloviny 18. století již většinou spojena s objednávkou jednotlivých biskupů*“.¹ To ovšem znamenalo, že se nové objednávky velmi často dostávaly do biskupských sídel mimo město. Ovšem v oblasti architektonické produkce přece jen nacházíme v Troyerově době v olomouckých archívních pramenech poměrně velké množství nových jmen zednických mistrů.

Je proto zjevně paradoxní, jestliže dodnes stojí poznání olomoucké architektury druhé poloviny 18. století poněkud ve stínu slavnější předchozí epochy. Tato skutečnost má patrně své určité důvody. Zatímco hlavní město Moravy Brno se stávalo stále zřetelněji místem nově se rozšiřujících státních úřadů a s tím souvisejícího přílivu úřednické šlechty do jeho zdí, Olomouc se v tereziánské době stále více profilovala jako součást pevnostního systému habsburské monarchie proti pruskému nepříteli. V Brně a na jižní Moravě obecně se prosazovala od poloviny 18. století mnohem důsledněji moderní, na francouzský dobový vkus zaměřená, pozdně barokní produkce, jejíž paralely bychom mohli velmi dobře sledovat v tehdejšímu okruhu dvorského stavebního úřadu ve Vídni. Olomouc se prakticky stejným tempem proměňovala v uzavřenou pevnost. Nejsou však právě tyto často zmiňované důvody příliš zjednodušující? Přes ono obecné konstatování by bylo jistě poněkud zavádějící, kdybychom v té době také v olomouckém prostředí neviděli velmi pozoruhodné příklady nového architektonického směřování.

KLÁŠTER KLARISEK

Jedním z nejvýznamnějších a současně stylově nejtypičtějších stavebních souborů, vystavěných ve druhé polovině 18. století byl v Olomouci klášter a chrám

¹ Togner 2008a, s. 120.

Univerzitní teze Mathiase Schmidta, 1676, mědiryt, detail kláštera klarisek se středověkým konventním kostelem. Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc.

klarisek na předhradí proti jezuitskému klášteru. Je třeba připomenout, že jeho uměleckohistorický význam byl vždy oceňován, nicméně především nedostatek relevantních dokumentů a několikrát proměna funkce původních klášterních budov byly pravděpodobně oním důvodem, že dosavadní vědomosti o jeho dějinách jsou dodnes založeny pouze na důkladných archivních rešerších Václava Buriana z padesátých let 20. století.² Ty přitom poskytují přece jen poměrně málo prostoru pro uměleckohistorickou interpretaci tohoto pozoruhodného architektonického komplexu.

Městský syndikus Florian Josef Loucký popsal klášterní budovy ve svém *Popisu královského hlavního města Olomouce* roku 1746 těmito slovy: „Kostel a ženský klášter sv. Kláry, rozkládající se na Předhradí mezi špitálem sv. Ducha a kartuziánským klášterem, jsou značně vysoké budovy, přestože obě jsou velmi staré. Kostel, zasvěcený sv. Janu Křtiteli, dala podle svého slibu vystavět již Kunhuta, manželka často zmíněného hrdiny Jaroslava ze Šternberka, po vítězství, kterého dosáhl její manžel nad Tatary a darovala jej sestřím tohoto řádu. V současné době je zde 28 jeptišek, které žijí podle řehole sv. Kláry, podléhají provinciálovi minoritů a každé tři roky se mění abatyši. Klášter je dostatečně obdařen statky“.³

Tuto stručnou zmínku o klášteru je možné uměleckohistoricky doplnit jen velmi málo. V klášterní tradici, jež se uchovala v pamětním zápisu uloženém v základním kameni nově budovaného konventu, je uváděn jako datum založení kláštera rok 1250. Není však vyloučeno, že toto datum bylo mnohem spíše nově odvozeno od prvních zpráv o klášteru minoritů, který stál spolu se svým kostelem proti klášteru klarisek. Tato konfigurace a rovněž i pozdější podřízenost ženského kláštera minoritským provinciálům, by možná přece jen mohla nasvědčovat o společném počátku obou klášterních založení. Ovšem samotní olomoučtí minorité jsou doloženi v pramenech teprve později. A stejně tak klášter klarisek je poprvé historicky zmiňován teprve roku 1298 pod ochranou krále Václava II. Se stejným obdobím zřejmě souviselo i potvrzení udělených odpustků k roku 1302, jež se zřejmě týkaly nějaké větší stavební činnosti v klášterním areálu.

Podobu kláštera klarisek, kterou označil ve svém textu Florian Josef Loucký za „velmi starou“, známe teprve ze značně pozdní doby a nadto ve velmi schématickém kresebném podání. Poprvé se tak stalo na univerzitní tezi z roku 1675, na níž je vidět nevelká chrámová loď s gotickým presbytářem, postavená podél uliční čáry. Vstup do chrámu byl z boku uprostřed lodi. Zdá se rovněž, že loď byla tímto vstupem rozdělena, přičemž v její západní části se nacházel chór řeholnic. Tento chór byl nesen patrně dvěma pilíři, jejichž základy byly již dříve nalezeny při podpovrchovém průzkumu bývalého klášterního chrámu. Podle vyobrazení na tezi se severně od kostela nacházely klášterní budovy kolem obdélného dvora. Druhým vizuálním dokladem je náčrt uliční fronty a plán městské části z doby kolem roku 1745. Kresba chrámového průčelí je ještě více schématická: chybí zde schodiště ke vstupu a opěráky po obvodu stavby, které přitom nalezneme na zakreslení půdorysné dispozice z této doby. Naopak půdorys klášterních budov se dvěma nádvořími je komplikovanější a nepravidelnější oproti zpodobení této části na univerzitní tezi z předchozí doby.

Z běžného pohledu tedy zjistíme, že obě zpodobení kláštera musíme brát do úvahy pouze s určitou rezervou. Přitom je ovšem zajímavá Louckého zmínka o značném staří chrámu i jeho klášterních budov. Klášter totiž jistě neušel poškození za švédské okupace Olomouce na konci Třicetileté války a musel být poté opravován. A navíc těsně před Louckého popisem zjevně probíhaly u klarisek nějaké větší stavební úpravy. K nim máme dnes bohužel pouze nepřímé archivní doklady. Ve dvacátých a třicátých letech 18. století se objevují v klášterním hospodářství osobnosti pozoruhodných podporovatelů: roku 1721 půjčuje klášteru větší finanční prostředky Jan Dětrich Petřvaldský z Petřvaldu, roku 1734 klášter finančně podpořil Arnošt Matyáš Mitrovský. Oba šlechtici přitom byli rovněž mecenáši i jiných stavebních a uměleckých podniků na Moravě a můžeme se tedy dohadovat, zda jejich finanční částky nebyly zaměřeny právě na modernizaci v klášteře. Roku 1736 skutečně vyslovili představitelé minoritů souhlas s nějakými blíže nespécifikovanými úpravami kláštera. Je jen škoda, že v inventáři

² Burian 1960a, Burian 1960b; další literatura Švábenský 1977, Lormanová 1999. – V době, kdy jsem zpracoval následující stať, zveřejnila svůj text o olomouckých klariskách Helena Soukupová (Soukupová 2010).

³ Spáčilová L. – Spáčil 1991, s. 52.

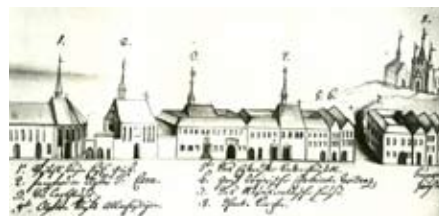
klášterního archivu uváděné smlouvy se zedníky a tesařskými mistry z roku 1739 a 1740 mezi archiváliemi dnes chybí.⁴ Přesto však nelze pochybovat o tom, že se u klarisek tehdy pracovalo na klášterních budovách. Stavební práce probíhaly ale snad také v klášterním chrámu. Vždyť brzy poté – jak ještě bude zmíněno – byl do jeho interiéru objednan nový oltářní obraz. Ovšem velmi záhy, již roku 1747, klášter utrpěl škody při opevňovacích pracích ve městě a stěžoval si na ně ve svém přípisu zemskému hejtmanovi. Na severní straně totiž konventní budovy klarisek přiléhaly těsně k městským hradbám a při výstavbě nového, moderního opevnění byly zjevně některé části budov poškozeny či dokonce odstraněny. To s sebou přineslo posléze i nebezpečí sesutí dalších částí kláštera. Tato skutečnost zjevně vedla k rozhodnutí zahájit projekční přípravy ke klášterní novostavbě.

Abatyší kláštera v té době byla Agnes Schreyerová (Schreuerová), původem z Olomouce (* 1702, představenou kláštera 1750–1767). Ta byla spolu s dalšími mecenáši zřejmě iniciátorkou nové výstavby. Podnětem pro novou výstavbu přitom byla snad vzpomínka na legendární založení kláštera před půl tisíciletím. V zimě roku 1750 zhotovil malíř Jan Kryštof Handke oltářní obraz se sv. Klárou, která spolu s dalšími řeholicemi obrací na útěk nepřátelské vojsko. Není proto vyloučeno, že již v té době tak mohlo být pomýšleno na rozsáhlejší klášterní novostavbu. K ní došlo o několik let později, ale zjevně ještě před zahájením těchto prací byl vypracován poměrně náročně kreslený projekt celého kláštera.

Stavba nového kláštera byla zahájena zpočátku přirozeně při novém opevnění, v jehož těsné blízkosti byl postaven severní trakt s refektářem. V moderní době byl nalezen u tohoto traktu základní kámen, datovaný 22. srpnem roku 1754. do něj byl vložen pamětní list, podle něhož byla stavba zahájena již o něco dříve: hovoří se v něm totiž o provedeném vyhloubení základů. Podle pamětní listiny měly tyto základy odlišnou hloubku: od dvou a půl sáhů v prostoru až po refektář směrem k městu a poté až sedm a půl sáhů od konce refektáře až po roh nádvoří proti městu. To by mohlo svědčit o tom, že hned v úvodní fázi byly základy budovány na severní, ale také na západní straně. V textu je již zmiňován stavitel „*Mathes Kniebandl, untter gewiesser Dirigirung Ihro gnaden Herrn Ingenieurs Majors Von der Ollmützer damals wirklich in Bau stehender Festungs Fortification*“. Zmínka o tom, že olomoucký zednický mistr Matyáš Kniebandl pracoval pod dohledem pevnostního inženýra – majora, vedla již dříve Václava Buriana k myšlence, že tímto inženýrem byl Pierre Philippe Bechade de Rochepine.⁵ Ten se v té době podílel zprvu na moderním opevňovacím systému brněnském a později také na monumentálně řešeném systému olomouckém. U klarisek se však v průběhu stavby objevuje mezi příznivci v pramenech ještě jeden „major“; roku 1757 je mezi významnými podporovateli kláštera zmiňován velitel olomoucké pevnosti generálmajor (později polní maršál) Claudius Hyacint de Bretton. Týž velitel se mimochodem účastnil položení základního kamene ke stavbě nové zbrojnice roku 1768. Z toho ovšem můžeme usuzovat, že výstavba kláštera klarisek vůbec nebyla podnikem lokálního významu, ale že byla sledována významnými představiteli císařské vojenské správy. Výstavba klášterních budov přitom probíhala postupně a my v ní můžeme nalézt tři relativně samostatné projekční a stavební etapy.

PREZENTAČNÍ PROJEKT

Ke stavbě kláštera a kostela byl uchován větší konvolut plánů, který představuje jistě úvodní fázi stavebních dějin barokního kláštera. Zveřejnil a důkladně jej popsal Václav Burian. Tyto plány jsou v současnosti bohužel nedostupné; ovšem známa je alespoň fotodokumentace, z níž si lze o celkovém projektu udělat poměrně jasnou představu.⁶ Projekt sestával z nárysu fasády klášterního kostela, dále z fasády vstupního západního traktu do kláštera a nárysu vnitřního traktu klášterního nádvoří. Původně byly součástí konvolutu zjevně i další plány, jak na to odkazuje přípis na jednom ze zachovaných výkresů. Plány byly pečlivě rýsovány, položeny šedou a růžovou barvou a charakteristicky popsány v dolním

Situace kláštera klarisek (č. 2) na severní straně Předhradí před barokní přestavbou, 1745, lavírované kresba. Moravský zemský archiv v Brně.

4 MZAB, E 41, sign. Q 4. – V inventáři je odkaz na chybějící archiválie.

5 Burian 1960b. – Zde je identifikována osoba pevnostního inženýra. Burian současně upozornil na to, že původní autor projektu kláštera není znám, ovšem domníval se, že zachované plány pocházejí až ze závěrečné fáze výstavby od Václava Bedy.

6 SOKAO, fond M 8–34 Sběrka obrazového materiálu a fotografií Olomouc, sign. 959/X, 23–25.

pásu pod měřítkem. Tato pečlivost poukazuje na snahu dát projektu modelovou, vizuálně přesvědčivou formu. Zřejmě se tedy jednalo o úvodní projekt, jak by o tom svědčilo mimo jiné zakreslení dvou alternativ členění fasády vstupního klášterního traktu na západě. Jedno řešení pracuje s pásy okenních os, mezi nimiž jsou v omítce probrané obdélné plochy; druhé naopak s okny rozmístěnými v horizontální rovině uvnitř lizénových ráků a současně oddělenými zdvojenou lizénou. Obojí řešení je vcelku výmluvné pro určitý styl pozdně barokní, inženýrské architektury, vycházející z principů stereotomního členění fasády. Oproti této klášterní fasádě byla velmi nápadně a bohatě instrumentalizována průčelní i boční fasáda chrámu. Svým rozčleněním do ústředního vstupního rizalitu se vznešeně dekorovanými okenními otvory a do dvou úzkých nárožních rizalitů připomene dokonce mnohem spíše nějakou palácovou fasádu než fasádu klášterního chrámu. Charakter klášterního chrámu tak měl být mnohem více (rovněž ikonograficky) zdůrazněn na boční fasádě s portálem do vstupního nádvoří kláštera. Takové zdůraznění spíše světského momentu směrem k městu mělo mít zřejmě podstatný význam pro celkové urbanistické utváření městského prostoru před klášteřem.

Tento původní klášterní projekt je natolik pozoruhodný, že vybízí k začlenění do architektonických dějin podunajské monarchie kolem poloviny 18. století. Přestože plány byly provedeny velmi pečlivě, nebyly signovány a tak se k řešení problému jejich autorství můžeme blížit zatím pouze hypotézou. Jak bylo již řečeno, celkový charakter projektu svědčí spíše o prvním, prezentačním projektu: tomu odpovídá jak onen zmíněný, takřka světsky působící styl chrámové fasády, tak dvě navržené alternativy řešení fasády klášterních budov. To znamená, že tento projekt musíme datovat ještě před konkrétním zahájením stavby, před rok 1754. Projekt samotný přitom patrně nevznikl v olomouckém prostředí, ale nese některé rysy prací dvorského stavebního úřadu ve Vídni. Tomu by mohla odpovídat jak pečlivá kresba jednotlivých částí, lavírování, tak také zevrubný popis ve spodní části výkresů a snad v neposlední řadě i užití výmluvného měřítka „vídeňských sáhů“. O možnosti, že projekt byl do Olomouce zaslán z vyšších míst, by přitom mohlo svědčit i to, že klášter se již při výstavbě opevnění obracel na zemské hejtmanství do Brna s údaji o utrpených škodách. Nový projekt tak mohl vzniknout právě v souvislosti s opevňovacími pracemi v blízkosti klášterního areálu, popřípadě s určitou možnou kompenzací klariskám za utrpené škody.

Pokud hledáme stylistickou blízkost kreseb k tehdejšímu stavebnímu zvyklostem, můžeme rozpoznat určité paralely těchto kreseb s výkresy vídeňského prostředí těsně po polovině 18. století. Mimochodem rovněž Jan Kryštof Handke ve svém *Vlastním životopisu* vzpomíná na rok 1750, kdy v Olomouci „v létě začaly opevňovací práce; z Vídně sem byli posláni stavební podnikatelé a inženýři“.⁷ Kdo však by mohl být autorem onoho pozoruhodného projektu, není dodnes tak zcela jasné. Určité rysy inženýrské architektury by mohly především poukazovat na autorství Franze Antona von Hillebrandta (1719–1797), jenž začínal právě tehdy svou dlouhou kariéru ve dvorském stavebním úřadu. Hillebrandt pracoval za svých studijních let jako spolupracovník jednoho z nejvýznamnějších pozdně barokních architektů Balthasara Neumanna v jeho würzburském projekčním ateliéru. Ještě později participoval na Neumannových velkolepých (avšak nerealizovaných) projektech pro vídeňský Hofburg a nakonec zůstal ve Vídni. Také v pozdějších letech, kdy již projektoval v moderním, barokně klasicistním duchu, se dokázal vrátit k pozdně baroknímu dědictví. To bylo v době, kdy vypracovával nové výkresy pro dokončení moravských klášterů v Louce a v Rajhradu spíše v tradičně monumentálním, pozdně barokním stylu. Bohužel nemáme přesnější srovnávací materiál, nicméně začínajícímu mladému tvůrci by mohl odpovídat sice nepodepsaný, ale pečlivě kreslený výkres zhotovený v kolektivním prostředí stavebního úřadu.⁸

Jiným směrem by nás mohlo vést hledání autora v prostředí císařských vojenských a zemských inženýrů. Především by se mohla nabízet úvaha o autorství Pierra Philippa Bechade de Rochepine (1694–1776).⁹ Tento hlavní zemský inženýr působil v Brně již od roku 1742. Podle jeho projektů byla nově budována

7 Mlčák 1994, s. 19, 40.

8 Franz Anton Hillebrandt se po své práci u Schönbornů ve Würzburgu usadil roku 1741 ve Vídni. Zde pracoval zpočátku na vídeňském opevnění, posléze projektoval a stavěl pro vojenské i civilní složky na vídeňském dvoře. Při svém sňatku roku 1756 je nazýván „architektem a inženýrem“. Jeho zralá díla, která vypracovával od roku 1757 jako představený stavební kanceláře uherské komory, mají ovšem již odlišné, zřetelně klasicizující zaměření.

9 Kašpárková 1995c.

špilberská pevnost s kasematy a posléze především olomoucké opevnění. Díky tomu je dnes znám především jako tvůrce francouzského bastionového systému opevnění. V Brně i v Olomouci jej můžeme spojit s projekty pevnostních bran a portálů; jeho schopnosti projektovat sakrální či civilní architekturu však dosud neznáme. V souvislosti s olomouckými klariskami jej máme zmíněného patrně pouze v textu, vloženém do základního kamene. Skutečnost, že řídil stavební práce u klarisek, by ale mohla svědčit pouze o tom, že dohlížel především na práci v těsné blízkosti opevnění, navíc v pevnosti, jejímž velícím inženýrem tehdy skutečně byl.

Jako projektující vojenský inženýr je v té době v Olomouci zmiňován ještě poněkud záhadný Karel Diestl. Víme o tom, že byl tvůrcem některých vojenských projektů, které realizovali olomoučtí zedničtí mistři. V dosavadní literatuře se rovněž objevil možný předpoklad, že by mohl být autorem pozoruhodné zbrojnice, která byla stavěna po jeho smrti.¹⁰ Většinou je tedy spojován opět pouze s inženýrskými projekty a navíc formální prvky těchto vojenských realizací jsou značně vzdálené od projektu pro klarisky.

Za takového stavu vědomostí se tak musíme zřejmě prozatím spokojit pouze s obecnou hypotézou, že úvodní prezentační projekt byl vytvořen ve dvorském stavebním úřadu jako svého druhu modelový projekt, který měl být konkretizován při realizaci v Olomouci. Připomeňme v této souvislosti ještě jeden „mimoumělecký“ prvek výkresu. Způsob doprovázejícího textu pod projektem byl ve vídeňském stavebním úřadu vytvořen v době Josefa Emanuela Fischera z Erlachu, později s ním pracovali další dvorští architekti, ale též například dolnorakouský zemský stavitel Franz Anton Pilgram. Není proto vyloučeno, že takový projekt mohl vzniknout na objednávku moravského zemského hejtmana v Brně.

KLÁŠTERNÍ BUDOVY

Provádějícím stavitelem první etapy výstavby klášterních křídel je v základní listině klarisek jmenován zednický mistr a přední příslušník olomouckého zednického cechu Matyáš Kniebandl (1702–1777). Jeho realizace kláštera klarisek byla patrně jeho jednou z posledních prací v olomouckém prostředí. Dodnes je rovněž asi jeho prací nejznámější. Kniebandl zpracoval zjevně některé korektury v úvodních půdorysech, nicméně základní půdorysnou a prostorovou dispozici prezentačního projektu v zásadě dodržel.

Matyáš Kniebandl byl v době výstavby velmi zkušeným zednickým mistrem. Svou práci zahájil budováním severního traktu kláštera s dvakrát zalomeným, širokým rizalitem proti nově utvářenému pevnostnímu opevnění města. Toto dvojí zalomení bylo pravděpodobně zdůvodněno nutností staticky zabezpečit severní křídlo. Zhruba uprostřed tohoto křídla vystupuje mělký, pětiosý rizalit, do jehož přízemí byl umístěn refektář. Ten byl otevřen vysokými půlkruhovými okny s plochými šambránami o dvou vrstvách. Spodní vrstva, dekorativně lemována, byla posazena na přízemní kordonovou římsu. Svrchní vrstva představovala okenní ostění spojené štíhlými klenáky se segmentovými nadokenními římsami. po stranách tohoto rizalitu pokračovala fasáda na obou stranách dvěma okenními osami a poté byla znovu, tentokrát výrazněji zalomena do postranních křídel. Při jejich výstavbě ovšem došlo k určité asymetrii, neboť při pohledu na ústřední rizalit s okny refektáře si uvědomíme, že refektář není umístěn zcela přesně uprostřed celého traktu. Západní úsek celého křídla je totiž o něco užší, než protilehlý východní. Úvodní prezentační projekt kláštera nám v této souvislosti nabídne logické vysvětlení této skutečnosti. Na západní straně novostavba totiž těsně přiléhala k nižší stavbě, která na severu vymezovala úzké vstupní nádvoří ke klášteru (zjevně byla součástí nějakých již stojících hospodářských stavení). Tak nám tento pozoruhodný detail prozradí, že Matyáš Kniebandl skutečně realizoval základní dispozici úvodního projektu, pouze v exteriéru použil vlastní formální obrazec fasády.

¹⁰ Srovnej například i popularizující text Jiřího Fialy „Mezi námi vzdělanci“ (Žurnál UP 9, 1999, č. 8, 5. listopad, s. 8–10).

Klášter klarisek s kostelem sv. Kláry od jihovýchodu, fotografie z první poloviny 20. století. Vlastivědné muzeum v Olomouci.

Základem členění vnějších fasád byly široké lizénové rámy, do nichž byla zasazena okna prvního a nejvyššího patra. Na dělicí lizénu byl poté nasazen pilastr, ovšem bez řádového rozčlenění. V zásadě se tedy jedná opět o lizénu, která obsahuje patku na spodní straně a krycí desku se zavěšenými půlkruhovými terčí. Právě takové zdůrazňování lizénového členění fasády nalezneme prakticky na všech stavbách, které bývají se zednickým mistrem Matyášem Kniebandlem spojovány. Patrně jeho první významnější realizací (ještě za života jeho otce) byla výstavba kaple sv. Anny při farním kostele v Mohelnici (1726–1727) pro faráře a olomouckého kanovníka Leopolda Bedřicha z Egkhu.¹¹ Kaple na jednoduchém podélném půdorysu má fasádu jednoduše členěnou lizénami. Obdobné řešení nalezneme také na dalších částech farního kostela: u později postavené kaple Těla Kristova a vstupní předsíně (před rokem 1734). Od té doby můžeme s Kniebandlem spojit ještě další olomoucké stavby, jež se vyznačují shodným, plošně lizénovým členěním fasád.

Severní část kláštera klarisek byla dokončena roku 1759. O něco později, v letech 1765–1770 byla posléze vybudována obě boční klášterní křídla. Západní křídlo bylo obráceno k menšímu hospodářskému předdvorí a v ose zahrnuje vstupní portál do kláštera. Východní křídlo obsahovalo opět vystupující široký rizalit, v jehož přízemí bylo sedm os půlkruhově završených oken. Za nimi byl umístěn dlouhý sál, snad zimní refektář sester (původně před ním byla malá zahrádka, jejíž plocha byla vymezena zdí sousedního kartuziánského kláštera). Obě křídla se v té době napojovala na starý kostel při ulici, spojující vnitřní město s předhradím. Není přitom vyloučeno, že v této poslední stavební etapě zhotovil Matyáš Kniebandl také projekt klášterního chrámu. Příčně podélný půdorys úvodního projektu se v této situaci stal sice opět určitou inspirací, nicméně v další fázi byl výrazněji spojen se sakrálním účelem stavby. Chrám byl centralizován ve své střední části a k ní byla připojena předsíň s chórem sester a presbytář na druhé straně. Matyáš Kniebandl takové řešení centralizovaného prostoru chrámové lodi ostatně užíval, jak tomu bylo patrné v jeho dřívějším, neprovedeném projektu pro farní chrám v Kostelci na Hané z roku 1733.¹² Stejně tak si asi můžeme představit jeho záměr vystavět klariskám klášterní chrám.

Kniebandlem realizovaná křídla kláštera klarisek nám umožňují učinit si určitou představu o jeho umělecké charakteristice. Pracoval totiž především s výrazně plošným členěním fasád (stejně tak používal plošně utvářené okenní šambrány). Jistým způsobem se tak podílel na podunajském plošném stylu třicátých let 18. století, který Hans Sedlmayr nazval „předklasicismem“. Zejména užíváním širokých lizén a lizénových rámu obecně směřoval k dobovému barokně klasicizujícímu stylu tereziánské epochy.

KLÁŠTERNÍ CHRÁM

V době, kdy klášter zahájil dokončování celého areálu zbývajících výstavbou klášterního chrámu, měly olomoucké klarisky již novou abatysi Norbertu Muniarovou (1767–1776) z Vídně. Za jejího vedení nakonec došlo k dokončení celého klášterního komplexu. Roku 1769 psal minoritský provinciál biskupské konzistoři, že starý kostel je ruinou a současně požádal o povolení konat klášterní bohoslužby v novém refektáři u přenosného oltáře.¹³ To bylo schváleno, avšak stavbu brzdil zejména neutěšený stav klášterních financí, ale pravděpodobně také ta skutečnost, že dosavadní klášterní stavitel Matyáš Kniebandl byl již poměrně starý na tento poslední úkol. Proto se abatysi obrátila na dalšího z olomouckých stavitelů, který by připravil zcela nový projekt chrámu. Tímto novým stavitel se stal olomoucký zednický mistr Václav Beda (1735–1807).

Václav Beda pocházel z Litomyšle. Z poslední doby zásluhou Lucie Vobořilové známe jeho základní životopisná data.¹⁴ Byl synem litomyšlského zednického mistra Jiřího Běby a v Olomouci se stal měšťanem roku 1760. Při několika příležitostech je v písemných pramenech nazýván pevnostním polírem (*Festungspolier*). To

¹¹ Kroupa 1998b.

¹² Filip 1993–1995.

¹³ Srovnej Burian 1960b.

¹⁴ Vobořilová 1999.

by patrně mělo nasvědčovat skutečnosti, že se do Olomouce dostal v souvislosti s nově zahájenými opevňovacími pracemi, usadil se zde a postupně se vypracoval na mimořádnou osobnost projektanta. Za dnešního stavu vědomostí o jeho tvůrčí činnosti patří jeho práce pro klarisky do jeho architektonicky nejplodnějšího období.¹⁵

Dne 20. března 1772 obdržel olomoucký magistrát žádost o povolení novostavby kostela podle plánu Václava Bedy. Poměrně brzy (již tři dny poté) olomoucký stavební úřad vydává kladné rozhodnutí.¹⁶ V něm se píše, že mu byl předložen stavební výkres zdejšího stavitele a měšťanského zednického mistra Bedy. Bere přitom na vědomí, že průčelí nového kostela bude ve své hmotě obsahovat původní chrámové pilíře a posune se tak do ulice pouze o jedinou stopu. Co se týče délky, bude mít fasáda rozměr 11 sáhů a 5 stop s oválně zakřivenými nárožími. Konečně schvaluje, aby byla podlaha zvýšena o 4 a půl stopy, aby nebylo manipulováno s ostatky v kryptě, jež jsou v kostele pohřbena již pět set let. Podle přiloženého schématického plánu je zjevné, že do zdi nového kostela byly skutečně začleněny čtyři opěráky starého kostela; zato dva opěráky na levé straně od průčelí měly být odbourány a zeď s hlavním vstupem do klášterního nádvoří měla být odpovídajícím způsobem posunuta do hloubky uliční čáry. Tímto způsobem byla vyrovnána ona malá ztráta veřejné komunikace, do níž uprostřed zasáhlo chrámové průčelí.

Schválení olomouckým magistrátem nám umožňuje objasnit některé nejasnosti týkající se přestavby starého kostela. Dosavadní literatura upozorňovala na rozpor mezi dobovými údaji o přestavbě či úplné novostavbě klášterního chrámu. Pravda je tedy někde uprostřed. Starý chrám byl sice nahrazen zcela novou stavbou, nicméně některé jeho části byly přece jen začleněny do stěn nového kostela. Dekorativní prvky užití na fasádě velmi dobře odpovídají dalším známým Bedovým realizacím. Zvláště je možné upozornit na pilastry s čabrakovými hlavicemi, bosované lizény vymezující boky fasádového obrazce a zejména na obdélné desky s nárožními terčíky, aplikované na plochu fasády. Zvláště tento motiv, jakoby odvozený z inženýrského pojetí kamenných desek, jež jsou přinýtovány na podložku, patří takřka k nejcharakterističtější Bedově tvůrčí signatuře. Dokládají to rovněž jeho další realizace této doby, například chrám v Olomouci na Nové ulici, či farní chrám v Dolanech u Olomouce (1776–1779), a podobně. Toto autorsky ojedinělé stereotomní členění má patrně původ v projektech inženýrské a pevnostní architektury a mohlo by tak odkazovat na Bedovo architektonické školení právě v této oblasti.

Hrubá stavba klášterního chrámu proběhla zřejmě poměrně rychle do roku 1774. Tehdy se však klášter klarisek dostal do enormních hospodářských potíží a byla na něj uvalena nucená správa. S tím souvisel zákaz další stavební činnosti. Je proto velmi pravděpodobné, že chrámový interiér již nebyl příliš upravován. Patrně byl postaven pouze hlavní oltář, neboť oltářní obraz pro něj podle pramenných zmínek nově namaloval Josef Winterhalder ml. a navíc existuje zpráva o tom, že v chrámu byly od roku 1780 konány bohoslužby.¹⁷ Úpadek kláštera však pokračoval velmi rychle. Roku 1777 bylo nakonec navrženo zrušit klášter, roku 1779 byl zahájen exekuční prodej klášterního majetku a nakonec v lednu roku 1782 skutečně došlo ke zrušení kláštera v první vlně josefínských reforem.

Po zrušení kláštera byl do jeho zdí z Brna přestěhován kněžský dům. Zprvu bylo uvažováno o stavebním rozšíření budov, ale poměrně záhy roku 1784 byl kněžský dům spojen s generálním seminářem do větších prostor bývalého premonstrátského Klášterního Hradiska. Bývalý klášter klarisek tak mohl své prostory poskytnout jiným institucím – vojenským a školským, neboť již roku 1782 byla do Olomouce z Brna přestěhována také bývalá univerzita, tentokrát však poněkud omezená svou působností na vysokoškolské lyceum. Klášterní budovy klarisek byly rozděleny a to tak, že do větší severní části konventu byla umístěna vojenská kasárna infanterie a jeho jižní část s bývalým klášterním kostelem měla být nově určena pro lyceijní knihovnu. Odpovídající stavební a truhlářské práce vedl významný josefinista, guberniální rada svobodný pán Antonín Valentin

¹⁵ V sedmdesátých letech 18. století vznikly hlavní Bedovy realizace: 1774 chrám Matky Boží Pomocné v Olomouci – Nové ulici, 1776–1779 chrám v Dolanech, 1778 špitál sv. Ondřeje.

¹⁶ SOKAO, fond M 8–34 Sběrka obrazového materiálu a fotografií Olomouc, inv. č. 959/X, 23–25.

¹⁷ Tradovaný údaj o Winterhalderově malbě u olomouckých klarisek však moderní literatura Josefovi Winterhalderovi ml. nepotvrzuje. – Slaviček 2009.

Kaschnitz z Weinbergu. Pod jeho vedením sestavil plány a rozpočty olomoucký královský rychtář Antonín Arnošt von Istler. Plány měly zjevně především orientační charakter, neboť konkrétní práce na stavbě prováděli opět městští zedníci a truhlářští mistři.

V letech 1784 a 1785 byla tedy provedena nutná adaptace chrámové stavby a jejího bezprostředního okolí. Stavebně vedl práce olomoucký zednický mistr František Schwartz, v interiérech maloval freskovou výzdobu „en grisaille“ František Wagner z Vyškova.¹⁸ Stavební úpravy se týkaly především interiéru, ale s dílčími úpravami se setkáme také v exteriéru budovy. Na boční fasádě bývalého kostela je dodnes umístěno datum 1785, v samotném vstupním průčelí je patrná dodatečná úprava hlavního portálu. Jeho střední část byla odstraněna a nahrazena pamětní a dedikační deskou, oznamující novou funkci budovy. Podle dobových popisů měl vstup více neoklasicistní podobu: hovoří se o klasicistních vázách na portálu a o dalších ozdobách, jež ovšem v dalším průběhu času z fasády zmizely. Zednický mistr František Schwartz při této příležitosti také nově upravil nižší spojovací budovu mezi chrámovým chórem a zdí kartuziánského kláštera. Umístil sem pomocné knihovní prostory včetně čítárny, archivu, kanceláří a pokojem pro sloužícího. Navenek byl tento přístavek jednoduše fasádován systémem úzkých plochých lizén. Ovšem poměrně brzy, již roku 1808, došlo k další přestavbě, při níž bylo těsné sousedství knihovny a bývalého kartuziánského kláštera zrušeno, část onoho přístavku zbořena a knihovní místnosti z přízemí byly přesunuty do horního patra. Mezi oběma sousedícími kláštery byla vybudována cesta na okraj opevnění. Další dílčí úpravy ještě v pozdějších dobách následovaly, nicméně lze říci, že na přelomu 18. a 19. století skončila stavební éra bývalého kláštera klarisek, velmi dobře dokumentující proměny architektonické činnosti v Olomouci ve druhé polovině 18. století.¹⁹

STAVITELÉ A ARCHITEKTI V OLOMOUCI

Přes všechny peripetie s postupnou výstavbou nám bývalý klášter klarisek ukazuje pozoruhodnou stylovou různorodost olomoucké architektury po polovině 18. století. Tuto architektonickou různorodost bychom ovšem našli zejména v padesátých až sedmdesátých letech 18. století i na jiných místech ve městě. Zdá se totiž, že zejména počátek stavebních úprav olomoucké pevnosti vedl ke zvýšenému přílivu nových stavitelů a zednických mistrů do města. Dodnes známe především jejich jména, mnohem méně již jejich skutečné realizace. Studium uměleckohistorického významu těchto stavitelů se však zcela jistě vyplatí, neboť nám může odhalit poměrně málo prozkoumanou symbiózu civilní a vojenské, inženýrské architektury v prostředí významného města. Za současných vědomostí ovšem můžeme základní obrysy olomouckého stavitelství tohoto krátkého období jen naznačit.

Ve čtyřicátých letech 18. století v Olomouci často pobýval Matyáš Wagner, inženýr a stavitel z Opavy, jenž se v té době podílel především na stavbě kláštera lateránských kanovníků ve Šternberku.²⁰ Roku 1750 se stal olomouckým měšťanem a zednickým mistrem Pavel Prášek. Pokud je skutečně autorem přestavby kanovnické rezidence Křížkovského 2, jak to vyplývá z dosavadních sporých znalostí o tomto objektu, můžeme jej zařadit k nejzajímavějším projektantům počínající druhé poloviny 18. století v Olomouci vůbec.²¹ Tento kanovnický dům obýval v letech 1731–1771 hrabě Jan Karel Leopold z Scherffenbergu a nechal jej kolem roku 1766 poměrně nákladně přestavět. Z architektonických prvků lze přitom upozornit na portál s bosovanými pilastry kolem pilířového jádra, dekorativně zalamované a zprohýbané šambrány v armovaném přízemí a konečně nadokenní římsy patra, v jejichž formách jsou rozvinuty možnosti kamenické stereotomie. V zahradní fasádě k tomu můžeme přidat vznešeně vystavěný schodišťový altán se zahradní grottou. Všechny tyto prvky svědčí o mimořádnosti objednávky i o zakotvení v tradici stylových inovací vrcholně barokních severoitalských

¹⁸ Burian 1960a.

¹⁹ Viz pozn. 16.

²⁰ Kroupa 2009a.

²¹ Za údaj o zednickém mistru Pavlu Práškově na stavbě z roku 1766 vděčím Pavlu Suchánkovi. – Základní údaje o stavitelích v Olomouci v 18. století Togner 1977.

dekoratérů. Naproti tomu Práškův příležitostný spolupracovník zednický mistr Antonín Morawitzer je dosud znám pouze jako autor jednoduchých průčelí utvářených z lizén a lizénových rámců (kaple v Lutíně, 1754).

Pozoruhodnou zednickou rodinou, jejíž činnost je studována teprve v novější době, byla rodina zednických mistrů Schwartzů. Zejména starší stavitel Matyáš Schwartz dokončoval klášter ve Šternberku, ale zejména se podílel na stavbách některých zámečků a kostelů na Olomoucku. Jejich charakteristická podoba poukazuje na to, že bude nutné také v Olomouci hledat některé měšťanské či kanovnícké domy, na jejichž úpravě se mohl podílet. Jeho syn František Schwartz měl již příležitostí mnohem méně a navíc jedna z jeho významnějších staveb, farní chrám v Tovačově, ukazuje již jeho mnohem spíše utilitární schopnosti a sklon k výraznému zjednodušování formální stránky staveb.²²

Přesto, že výzkum olomoucké architektury druhé poloviny 18. století není dosud zcela proveden, přece jen můžeme učinit jisté předběžné poznámky. Výstavba kláštera klarisek, ale též data příchodu řady stavitelů do Olomouce (popřípadě vstup stavitelů do zednického cechu) dobře ukazují na počínající rozmach stavební činnosti zejména v padesátých až sedmdesátých letech 18. století. Po tomto krátkém rozmachu však došlo k mnohem hlubšímu pádu. Uzavíráním Olomouce jako pevnosti do sebe došlo zjevně k nedostatkům relevantní objednávky rezidenční a monumentální povahy. Situace a životní data Václava Bedy jsou toho dokladem. Jeho pozoruhodné realizace chrámových staveb byly vlastně prováděny v průběhu jediného desetiletí. Poté víme již jen o jeho projektech, které nebyly realizovány (například zámek v Tovačově), a nakonec se jméno tohoto stavitele z olomouckých stavebních dějin pozvolna vytrácí. Je snad symptomatické, že inženýr olomouckého biskupa a arcibiskupa Jan Antonín von Grünenberg se snad v Olomouci ani neuplatnil. Jestliže na počátku padesátých let 18. století přicházejí za prací na pevnosti do Olomouce noví stavitelé a zedníci, o necelých dvacet let se situace rázně mění. Dosvědčuje to i zajímavý dokument z aristokratického společenského prostředí v Olomouci oné doby.²³

Dne 17. června 1775 napsal správce dietrichsteinského paláce v Olomouci knížeti Karlu Maxmiliánovi z Dietrichsteinu o špatném stavu objektu a dodal, že vlastně zbývají jen dvě základní možnosti: buď je třeba dům radikálně obnovit a přestavět, nebo prodat. Odpověď vůbec nebyla jednoduchá, neboť správce se okamžitě tázal, k čemu že by ale takový dům v Olomouci byl? A odpověděl si: *„Bylo by neefektivní jej přestavět, protože jej nelze pronajmout; již nyní je totiž v Olomouci kolem 300 bytů prázdných a neobsazených. Ale prodat dům, to by bylo také na pováženou. V Olomouci je dnes až 100 domů nabízených k prodeji, a to značně snižuje jejich cenu“*. Příčinou takového stavu byla přirozeně výstavba pevnosti a vojenské hospodářství, což městu Olomouci velmi ublížilo: *„pevnost vypudila venkovskou šlechtu z města a nešťastná ekonomie, která prakticky zrušila zdejší měšťanské řemeslo, rozšiřuje hlad mezi měšťany a rozprostírá se i na okolní vesnice a místa“*.

Tato slova zjevně velmi dobře dokumentují stav architektonické produkce v Olomouci druhé poloviny 18. století. Kolem poloviny onoho století měla Olomouc zjevně šanci vytvořit určité druhé centrum pozdně barokní kultury na Moravě (podobně jako tomu bylo již dříve) a navázat na velké období předchozího církevního baroka novými funkcemi. To, co zpočátku mohlo být považováno za novou šanci pro město, však každodenní realita pevnosti a vojenské ekonomie zmařila. Klášter a klášterní chrám klarisek ovšem dodnes zůstávají určitými svědky oné nenaplněné možnosti.

²² Kroupa 1983, s. 353.

²³ Kroupa 1998a (o Olomouci s. 43–46).